

CSUK FERENC

GERENDAY LAJOS, A GULÁG RABJA

EGY TRAGIKUS ÉLETÚT REKONSTRUKCIÓJA

A II. világháború idején és utána a szentgottvárdi dohánygyárban dolgozó és 1947-ben eltűnt Gerenday Lajos története egyik példája annak, hogy a társadalmilag gyorsan változó országban munkahelyi pozíciókkal kapcsolatos, magyarok közötti konfliktusok is szerepet játszhattak magyar állampolgárok Gulágba kerülésében.

Mint közismert, sok táborban hadifoglyokat tartottak fogva. Másokat az elfoglalt városokban, falvakban, az utcán, óvóhelyeken, otthonokban vagy üzletekben tartóztatott le a szovjet hadsereg. Gerenday Lajos annak lett áldozata, hogy saját ambíciói és munkahelyi sikerei mások ambícióival konfliktusba kerültek. Minden jel szerint ezek ellene szervezkedtek, és – főként feljelentésekkel – útjukból félreállították. Gerenday Lajos ma élő gyermekeivel együttműködve a hagyatékban lévő iratok és visszaemlékezések alapján írtuk meg a Don-kanyart és Gulágot megjáró, raboskodó ember történetét, kálváriáját.

Gerenday Lajos 1895. január 14-én született a Pápához közeli Vináron, a vasútállomás épületében. A nyolcgyermekes családban másodikként látta meg a napvilágot. Apja állomásfőnök volt. Szűkös anyagi körülmények között éltek. Apai nagybátyja, a Szabadkán működő ügyvéd, magához vette a fiút, és lehetővé tette, hogy az 1907-ben indult Közgazdasági Középiskolát elvégezhesse.

Gerenday Lajos (1895–1959)

Szabadkáról visszatérve Pápán a Magyar Királyi Dohánygyárban kapott állást, mint gyártásfelügyelő. Az I. világháború kitörésekor, 19 évesen besorozták, és az orosz frontra került. Egy ütközetben a hatfős rajból egyedül maradt életben. Hősiességéért kitüntették, és neve végén y-ra módosították az addigi i betűt.¹ A háború után két évet hadifogságban töltött, ahol megtanult oroszul. Hazatérve újból a Pápán működő Állami

¹ A Gerenday és Gerendai névalak egyaránt használatos a későbbiekben.

Dohánygyárban kapott állást. Később Egerben és Pécsen is dolgozott az ottani dohánygyárakban. Az 1930-as évek végén került Szentgotthárdra a Magyar Királyi Dohánygyárba. Megnősült, és három gyermek apja lett.

A II. világháború kitörését követően 1942-ben besorozták. Német és orosz nyelvtudása miatt beosztották a magyar kémelhárítókhoz. A harmadik hadtestnél I b beosztásban szolgált, főhadnagyi rangban. A doni áttöréskor információi alapján tudatosult benne a várhatóan bekövetkező katasztrófa. Mint oly sokan, elhagyta alakulatát, és gyalog hazaindult a kemény télben. Az éhezés és a hideg legyengítette. A hóban fekvőt egy német tiszt felállította, és közölte vele, hogy mint katonaszökevényt, agyonlövi. Gerenday kérte, hagyja meg az életét. A tiszt megnézte, majd otthagya azzal, hogy a fagy majd elvégzi helyette, de az kegyetlenebb lesz. Később az úton esett össze. Egy arra haladó szekér kocsisa félrehúzta az útról, hogy közlekedni tudjon. Akkor ismerte fel benne a szentgotthárdi ismerőst, akit feltett a kocsijára, és tovább vitte. Tavaszra hazaérve jelentkezett a dohánygyárban, és tisztviselőként dolgozott tovább.

A front Szentgotthárdra érkezése előtt légószállást készített a család Vörösmarty utca 4-es számú háza pincéjében. A mennyezetet fatörzsekkel aládúcolták, priccseket ácsoltak fából, és szalmával fedték. A város lakói az ostromot a ciszterci kolostor pincéjében vésszelték át. Gerendayval a szovjetek már a dohánygyárban találkoztak. Ott volt március 31-én is, amikor a győztesek átvették a gyár irányítását.² A gyár igazgatója nyugatra távozott. Gerenday orosz tudásával közvetített a megbízott tiszt és a gyári tisztviselők között. A Szentgotthárdot elfoglaló Vörös Hadsereg parancsnoksága a dohánygyár üzembe állításával és vezetésével bízta meg április 1-jén, és ezt javasolták jóváhagyásra a Központnak is. Azonnal munkához látott. Yeltusov orosz kapitány Szombathelyre vitetett 75 tonna dohányt a gyárból. A meglévő készletek és azok minősége nem biztosította tovább a gyár folyamatos működését, várhatóan a leállítás veszélye állt fenn. Indokait az orosz parancsnokság elfogadta, és elsősorban Fürstenfeldről pótolta a hiányt. A dolgozók és családtagjai részére már április 2-án, népkonyhán kétszeri étkezést tett lehetővé. Elérte, hogy a bér jóval magasabb lett, mint az ország többi dohánygyárában. 500 polgári személy részére katonai ellátást biztosítottak az oroszok.³

A szovjetek bevonulása, a pártpropaganda és saját dohánygyári szerepe meggyőzte – ahogy kollégáit is –, hogy munkahelyi előrejutás lehetetlen politikai munka nélkül. Több szervezetbe delegálták vagy javasolták. A júliusban megalakuló Szentgotthárdi Munkások Sport Egyesületének egyik elnöke lett.⁴ Az üzemi bizottság a szentgotthárdi gyárak közül a dohánygyárban alakult meg elsőként. A legtöbb vita is a dohánygyári üzemi bizottság összetétele körül volt.⁵ A gyár tisztviselői és az újonnan érkező alkalmazottak hatalmi harca az előbbre jutásért végül Gerenday ellen irányult. Az ambiciózus tisztviselők számára felháborító volt, hogy lehetőségeik, előrejutásuk, amire számítottak, elakadt. Többször feljelentették, tisztázni kellett magát.

2 1945. július 1-ig tartott ez az időszak.

3 Háborús roncsokból teherautókat, személyautót javíttatott. 30 db marhabórt szerzett, és három cipészt alkalmazott dolgozói lábbelijének olcsó javíttatására. Kilenc írógépet, kompresszort, három villanymotort vett. Étkezés céljára sok tonna babot, disznókat, tehenekeket vett. Fellépett az orosz és magyar fosztogatókkal szemben, ezért az orosz parancsnokságon többször feljelentették. Mint volt katonát, Lwow ezredes, a szombathelyi Ellenőrző Bizottság elnöke és Mészáros János, volt orosz kapitány vallomása mentette meg a deportálástól.

4 Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos – Szabó László. Szombathely, 1981. 300. old.

5 Uo. 308. old.

A MÚLTNAK KÚTJA

CSUK FERENC: GERENDAY LAJOS, A GULÁG RABJA

1945. augusztus 3-án a szentgotthárdi igazoló bizottság behívta tárgyalásra. Gerendayt felkészületlenül érte a bizottság, mert kérdésére Siska László azt válaszolta, hogy jelentéktelen ügyről lesz szó. A fegyelmi tárgyaláson Siska László volt a fővádoló, testvére, Ödön támogatta. Gerenday Lajost antidemokratikus jelleműnek és beállítottságúnak nevezték, vezetői beosztásra alkalmatlannak mondták ki, és öt évre eltiltották az előléptetésektől.

A dohánygyári napközi 1948-ban Siska László igazgatóval

Fellebbezését nem fogadták el. A budapesti központba eljuttatták a határozatot, amit ott jóváhagytak. Gerendayt leváltották vezetői állásából, és a szombathelyi raktárba helyezték dolgozni. Siska László lett a megbízott igazgató.

Gerenday Lajos a győri népbíróságon megfellebbezte az igazoló bizottság határozatát 1945. december 3-án. A népbíróság az ítéletet megsemmisítette, és ő visszakerült az igazgatói helyére, ahonnan korábban eltávolították. Siska László lett a helyettese. A névtelen feljelentések továbbra is folytatódtak. A vád lényege minden esetben az volt, hogy Gerenday Lajos nem volt demokrata jellemű és gondolkodású.

1946-ban a községben a dohánygyárban létesült elsőként napközi otthon csecsemők, óvodások és az iskolás gyerekek részére. A napi háromszori étkezés ingyenes volt.⁶

Gerenday túlélésre és középosztályú életmódra, pozícióra, valamelyest jómódra törekedett. Ambíciói arra is sarkallták, hogy emlékiratban örökítse meg háborús tapasztalatait. Felesége nem értett vele egyet, ezért a kéziratot bevitte munkahelyére, az íróasztalába zárta. Egyik reggel a fiókját feltörve találta, abból a világháborús kéziratok eltűntek.

6 Uo. 300. old.

1947 áprilisában a Dohányjövédéki Központ Igazgatósága Budapestre hívta. Megmutatták neki egy Szentgotthárdon készült jegyzőkönyv tartalmát, amit a két szentgotthárdi munkaspárt titkárai írtak. Gerenday levelet írt az illetékes államtitkárnak 1947. április 29-én.

Államtitkár Ur!

Gerenday Lajos a szentgotthárdi dohánygyár megbízott igazgatójának jelentése a személye ellen folytatott támadásokról:

A szentgotthárdi munkásság Államtitkár Ur figyelmét felhívta azon támadásokra, melyekkel engem a szentgotthárdi dohánygyár igazgatóságából sőt Szentgotthárdról eltávolítani akarnak.

Április 24-től 27-ig hivatalosan Budapesten tartózkodtam. A Dohányjövédéki Központi Igazgatóságnál tudomásomra adták egy jegyzőkönyv tartalmát, melyet a két munkaspárt itteni titkárai írtak alá. A jegyzőkönyvben vádaskodva elbocsájtásomat kérik.

Ez ügyben a személyi I. gyártási III. ügysztyályok valamint a Dohányjövédéki Központi Üzemi bizottság elnöke legrövidebb idő alatt helyszíni vizsgálatot fog tartani.

Hiszem azt, hogy a vizsgálat az igazságot eredményező lesz.

Könnnyen tudom bizonyítani demokratikus gondolkodásomat, multamat és munkámat.

Munkásaim sőt a város egyszerű része tudja mit végeztem.

Köszönöm Államtitkár Ur felémnyujtott erős segítőkezét és azt kérem, hogy a demokrácia mérlegén érdem szerint is leméressek.-

Szentgotthárd, 1947. április 29-én.

/ Gerenday Lajos /
mb.dohánygyári igazgató.

Gerenday levele az illetékes államtitkárnak a személyét ért támadásokról

Közölte: „Ez ügyben a személyi I. gyártási III. Ügysztyályok, valamint a Dohányjövédéki Központi Üzemi Bizottság elnöke legrövidebb idő alatt helyszíni vizsgálatot fog tartani.” Májusban tárgyalás volt, ahol azzal védekezett, hogy a gyárban elért pozíciója miatt jelentgetik fel állandóan. Bizonyítékként megemlítette, hogy az íróasztalát is feltörték, és háborús emlékiratát elvitték, eltűnt. A hatóságok keresni kezdték, és a tettes a kényszerítés

hatására átadta a kéziratosokat, amelyek ezt követően – rejtélyes módon – orosz kézre kerültek.

Gerenday Lajost ezután áthelyezték Debrecenbe, az ottani dohánygyárban kapott aligazgatói állást. Siska László megbízott igazgató lett Szentgotthárdon. Gerendaynak november 7-én látogatói érkeztek, akik végül megkérték, menjen velük a községházára. Ő szólt a gyár vezetőjének, és elment az elhívóival. Többé nem látta senki sem. A magyar Katonapolitikai Osztály Debrecenben letartóztatta, és átadta a szovjet MVD (belügyminisztérium) állambiztonsági szervének.⁷

A dohánygyár sem működhetett sokáig. Bár Szentgotthárd és környéke már évszázadok óta jelentős dohánytermelő hely volt, az 1894-ben létesült Magyar Királyi Dohánygyár sorsa a háború után megpecsételődött. Leállították, gépeit, berendezéseit 1948-ban Egerbe szállították.

Gerenday Lajos felesége és fivére a háromgyerekes⁸ apa keresésére indult. Sorra járták a börtönöket, de sehol sem találták. A családfenntartó nélkül maradt feleség a három kisgyermek eltartása érdekében nem tudott munkát vállalni. Elment a magyar dohánygyártás fővárosi központjába, ahol összetalálkozott Siska Lászlóval, aki férje eltűnése után másodszor rövid ideig a gyár igazgatója lett, és amelynek megszűnése után a gyár Budapesten működő központjába került. Végül az ő testvére, Gyula adta át 1947 májusában az eltűnt háborús kéziratosokat. Siska László segítséget ígért; ezáltal lehetővé vált, hogy Gerendayné visszamenőlegesen is valamennyi nyugdíjat kapjon, amivel eltarthatta családját, és adósságait kifizethette.

Gerenday Lajos 1956-ban tért haza. Azt mondta a családjának, hogy letartóztatása után Wiener-Neustadtba vitték, ahol – mint a kémelhárító osztag egykori tagját – 15 évre ítélték. Ő Moszkvában megfellebbezte ezt, ott, mint kémet, 25 évre ítélték.⁹ Hivatalos jelentés alapján elvitték Debrecenből, s a *Szovjet Hadsereg katonai törvényszéke 1949. július 10-én 10 évi javító-nevelő munkatáborba letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Az intai lágerekben raboskodott.*¹⁰ Gerenday Lajos elmondta családjának, hogy Szibériában, kegyetlen hidegben, embertelen körülmények között dolgozott sorstársaival építkezéseken.

1951 után a magyar foglyokat a moszkvai Központi Börtönbe szállították. Táborig lapot írhattak haza, amely néhány hónap alatt szokott hazaérni. A család és a rokonság is küldhetett valamennyi ételt a foglyoknak. Közel ezer rabot őriztek a moszkvai börtönben. 1955-ben Magyarországra, a jászberényi ávos börtönbe szállították társaival. Itt a felesége meglátogathatta ismeretén.¹¹

Moszkvában ismerkedett meg Kovács Bélával. Őt 1947. február 25-én tartóztatták le, és kémkedés vádjával 25 évre ítélték. Jászberényben és a budapesti Központi Börtönben is együtt voltak. Jó barátság alakult ki közöttük. Állandó sakkipartnerek lettek, ha volt lehetőségük, játszottak.

A Jászberényben fogva tartottak felét szabadlábba helyezték, köztük Gerenday Lajos öccsét, Gerendai Józsefet is, aki hadifogolyként került a Gulágra.¹² Őt viszont további

7 RÓZSÁS János: Gulag lexikon. Püski Kiadó, Bp. 2000. 116. old.

8 Hét, hat és egy évesek voltak akkor a gyermekei.

9 A család közleménye

10 RÓZSÁS János: i. m. 116. old.

11 A család közleménye

12 RÓZSÁS János: i. m. 116. old.

börtönre ítélték, és 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek. A jászberényi börtönből 1956 elején átszállították a budapesti Központi Börtönbe. Többször vitték onnan tárgyalásokra Székesfehérvárra. Kézirata bizonyítékként szerepelt a tárgyalásokon. Őrei heccelték, onnan sohasem fog szabadulni. Az 1956-os enyhítések mégis lehetővé tették a szabadulását. Szeptember 25-én elengedték.

Hazatérése után levelet írt Kovács Bélának, aki 1956 áprilisában szabadult a Központi Börtönből. Majd újra tevékenykedett a Kisgazdapártban, a Nagy Imre-kormány földművelési minisztere lett. Gratulált neki, örömmel üdvözölte.

November negyedike után – tartva attól, hogy levele a forradalmat leverők kezére került – úgy döntött, elhagyja Magyarországot. (Később valóban keresték a karhatalmisták.)

November 4-én a rémhírek is gyorsan terjedtek Szentgotthárdon. Gerenday Lajos két, gimnáziumba járó lánya aznap elhagyta az országot. Ő maga nem akarta megvárni és újra látni az oroszokat, ezért ő is eltávozott. Felesége nem kívánt külföldre kerülni. Szomszédja, Ruzsonyi Béláné¹³ beszélte rá, hogy kövesse férjét, és tartsa össze külföldön a családját. Egy régen kivándorolt unokatestvére segítette, hogy négyen már röviddel 1956 karácsonya után Amerikába kerüljenek. Mária, a legidősebb lány még két évet Ausztriában élt egy osztrák családnál, hogy Innsbruckban érettségizhessen magyar gimnáziumban és a német nyelvet is megtanulja.

Amerikában Gerenday Lajos egy bőrgyárban dolgozott. Nagyon sokat fájt a feje, amitől már fogsága alatt is szenvedett. Szibériából hozott sapkájával melegítette, hogy fájdalmait enyhítse. Állapota egyre romlott, koordinációs képessége összeomlott, és 1959 elején megbénult. Megműtötték. Agytumort állapítottak meg. A műtét után, július 27-én New Brunswickben elhunyt.

13 Ruzsonyi Béla gimnáziumi tanár özvegye, szomszéd